

PROF. DR. M. ORHAN OKAY'IN MEDENİYET ANLAYIŞI*

Professor M. Orhan Okay's Perception of Civilisation

(Makale Geliş Tarihi: 26.10.2020 / Kabul Tarihi: 10.11.2020)

Ömer Faruk KARATAŞ**

Öz

Sosyal Tarihsel süreç bakımından, iki asrı aşkın süredir zihinleri meşgul eden bir mevzu olan medeniyet, bir terim olarak on dokuzuncu asır itibarıyla Türk düşünce hayatında yer edinir. Osmanlı Devleti'nin yönünü Batı'ya çevirdiği yıllarda gündeme gelmesi nedeniyle medeniyet, genellikle toplum tarafından Batılılaşma veya modernleşme faaliyetleriyle özdeşleştirilir. Dolayısıyla medeniyet, bir diğer sosyal mefhum olan kültür ile karıştırılmaya başlanır. Bu doğrultuda, medeniyet tabiri telaffuz edildiğinde, Türk toplumunun zihninde sadece Batı medeniyeti canlanır hâle gelir. Hatta toplum, medeniyetin millî kültürden kopmayı ifade ettiğine kanaat getirdiğinden, medeniyeti eleştirme yoluna gider.

Yeni Türk Edebiyatı sahasında öncü çalışmalar meydana getirerek, yol gösterici bir misyon üstlenen Prof. Dr. Orhan Okay da gerek akademik hayatı, gerekse sosyal hayatı esnasında medeniyet mevzuuna duyarsız kalmaz. Medeniyet ve kültürün birbiriyle karıştırılan mefhumlar olduğunun altını çizerek, mevzubahis unsurlar arasındaki farkı belirginleştirmeye çalışır. Medeniyet kavramının sınırlarını çizmek

* Bu makale, yazarın 2011 yılında tamamladığı "Doğu-Batı Arasında İdrak Kavşağı Orhan OKAY" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; Res. Asst. Ataturk University, Faculty of Letters, Turkish Language and Literature Department, faruk.karatas@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5668-9749>.

üzere, kültürün manevi unsurları bünyesinde toplamasına karşılık, medeniyetin maddi boyuttaki yaşama vasıtalarını ifade ettiğini ileri sürer. Bu makalede, Orhan Okay'ın medeniyet teriminin gündeme gelişine dair tespit ve görüşleri değerlendirilmek suretiyle, medeniyete bakış açısı belirginleştirilmeye çalışılmaktadır. Toplumun medeniyete yüklediği manalar Orhan Okay'ın gözünden yansıtılıp, Türk medeniyetinin bir nehir misali Doğu'dan Batı'ya doğru akışının kaynağı ve mansabı dikkatlere sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Okay, Medeniyet, Doğu, Batı, Batılılaşma, Modernleşme

Abstract

Civilisation, which has occupied minds for more than two centuries, has a place in Turkish intellectual life as a term as of the nineteenth century. Due to the fact that it came to the agenda in the years when the Ottoman Empire turned its direction to the West, civilisation is generally associated with Westernization or modernization activities by the society. Therefore, civilisation began to be confused with another social concept, culture. Hence, when the term civilisation is pronounced, Turkish society thinks about Western civilisation. Even as the society believes that civilisation expresses breaking away from national culture, they try to criticize it.

Having undertaken a guiding mission by creating pioneering works in the field of New Turkish Literature, Professor Orhan Okay does not remain indifferent to the issue of civilisation both in his academic and social life. Underlining that civilisation and culture are notions that are confused with each other, Okay tries to make the difference between these terms clear. In order to draw the boundaries of the term, he claims that civilisation expresses the means of life in the material dimension, as opposed to the spiritual elements of culture. This article sets out to clarify Orhan Okay's perspective on civilisation by evaluating his findings and views on the coming of the term civilisation to the agenda. The meanings attributed to civilisation by society are reflected from Orhan Okay's perspective, and the flow of Turkish civilisation from East to West like a river is presented to attention.

Keywords: Orhan Okay, Civilisation, East, West, Westernisation, Modernisation

Giriş

On dokuzuncu asırdan bu yana yaşanan Batılılaşmanın da tesiriyle, Türk milletini en çok meşgul eden konuların başında, kuşkusuz medeniyet mevzuu gelir. İki asırdan fazla süredir üzerinde sıkça münakaşa edilen bir mevzu olarak ön plana çıkan medeniyeti, edebiyat sahasıyla yakından alakalı bulduğu için, gerek sosyal

gerekse akademik hayatının merkezine konuşlandıran Orhan Okay, genel olarak medeniyetin kâğıt, diğer bir ifadeyle kitaplar üzerinde yükseldiğini düşünür. Sadece Doğu, Batı veya İslâm medeniyetini kast etmeksizin, insanlık tarihi boyunca insan tarafından geliştirilmiş, âlemşümul medeniyetin aslında bir “*kâğıt medeniyeti*”nden ibaret olduğunu ileri sürer. İnsanlığın geçmişten bugüne eriştiği ve hız kesmeden erişmeye devam edeceği bütün bilgilerin, düşüncelerin, ahlak ve mutluluk formüllerinin, aslında kâğıt denilen maddeye, sonuç itibarıyla muhafaza edilmek üzere kitaplara emanet edildiğinin altını çizer (Okay, 2013: s. 27).

Medeniyetin gelecek nesillere aktarılabilmesi için, kâğıdın icadını medeniyet tarihi açısından bir milat kabul eden Orhan Okay, elbette medeniyetin izlerini sadece kitaplarda sürmenin yeterli olmayacağını bilincindedir. Hayatla ayrılmaz bir bütün teşkil eden, bu nedenle de sürekli değişip gelişen medeniyetin kayıt altına alınıp donuklaştırılmasında kitapların önemli bir görev üstlendiğini beyan ettikten sonra, medeniyetin inşası noktasında ise, sürüp giden ve her an canlılığını koruyan hayatın da göz ardı edilmemesi gerektiğine değinir. Hatta dikkatin kitaplardan dış dünyaya doğru yönelmesi durumunda, mevzuun biraz daha karmaşık bir hâl aldığını fark eder. İşte bu noktadan itibaren medeniyet ile kültürün çoğu zaman birbiriyle karıştırıldığını vurgulayarak, mevzubahis kavramlar arasındaki ayrımı belirginleştirme gereği duyar (Okay, 1991: s. 10).

Medeniyet ve kültür kavramlarını birbirinden ayırabilmek için, maddi ve manevi unsurlar arasındaki farka yönelen Orhan Okay, ayrı iki kategori olarak ele aldığı, maddi yaşama vasıtaları ile manevi değerler üzerinden medeniyet ve kültürü tanımlamaya çalışır. Maddi yaşama vasıtalarının milletlerarası bir kimliğe sahip olmasına rağmen, manevi değerlerin daha çok millî bir kimlik sergilediği üzerinde durarak, milletlerarası düzeydeki maddi yaşama vasıtalarını medeniyet, millî düzeydeki manevi değerleri ise kültür olarak nitelendirmeyi uygun bulur (Okay, 2013: s. 14). Böylece kavram kargaşasının yol açtığı, medeniyetin millî varlığa zarar veren bir unsur olarak değerlendirilmesi anlayışının da aslında yanlış bir kanaat olmaktan ileri gitmeyeceğinin altını çizmiş olur.

1. Medeniyet Teriminin Gündeme Gelişi

Orhan Okay, Osmanlı'da medeniyet terimi henüz türetilmeden önce, terimin Fransızca karşılığı olan “civilisation” tabirinin ilk defa, Osmanlı'ya Batılılaşmanın kapılarını resmen ve ardına kadar açan Mustafa Reşid Paşa tarafından kullanıldığına değinir (Okay, 1991: s. 7-8). Mustafa Reşid Paşa'nın Avrupa'dan gönderdiği

resmî bir yazıda¹, insanların eğitilmesi ve sosyal bir düzenin kurulması manasına gelecek şekilde kullandığı “civilisation” ifadesini karşılamak üzere türetilen medeniyet kelimesinin ise, söz konusu resmî yazıdan yirmi yılı aşkın süre sonra, ilk kez İbrahim Şinâsî tarafından edebiyat âlemine taşındığını ifade eder (Okay, 2013: s. 11-12). Dolayısıyla Şinâsî’nin, Reşid Paşa için yazdığı 1856 tarihli kasidesinde “*medeniyet resûlü*”² ifadesini kullanmak suretiyle, edebî eser üzerinden Türk düşünce hayatına yeni ve çokça tartışılacak bir kavram kazandırdığını belirtir (Okay, 2005: s. 20).

Mustafa Reşid Paşa’nın “civilisation” tabirini kullanmasının üzerinden yirmi iki yıl geçtikten sonra, Şinâsî’nin medeniyet kelimesini şiirine taşıyabildiğine dikkat çeken Orhan Okay, söz konusu yirmi iki yıllık zaman dilimi esnasında “civilisation” ifadesine karşılık, medeniyet kelimesinin nasıl türetildiğine de eğilir. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti’nde o zamanlar yürütülen tercüme faaliyetleri esnasında, bilhassa Batı kaynaklı yeni terimlere karşılık bulabilmek için Arapça köklere dayanılarak, fakat Arapçada kullanılmayan yeni bazı şekiller meydana getirme usulüne başvurulduğuna işaret eder. Mevzubahis metottan yararlanılarak, Fransızca “civilisation” kelimesinin sıfat hâlini teşkil eden şehirli manasındaki “civil” kelimesini karşılamak üzere, Arapçada şehir manasına gelen “medine” kelimesinden yola çıkılarak, “medeni” sıfatı türetildikten sonra, bu kelimedden tekrar bir isim türetmek suretiyle medeniyet kelimesinin elde edildiğini düşünür (Okay, 2013: s. 12).

Avrupa’nın “civilisation” tabiriyle tanışılıp, ona bir karşılık bulma arayışlarına girilmeden evvelki dönemlerde, bu kelimeyle aşağı yukarı aynı manada kullanılan “umran” sözcüğünün de varlığını dikkatlere sunan Orhan Okay, hâlihazırdaki umran kelimesinin es geçilip, kuralları esnetmek pahasına yeni bir kelime türetil-

¹ Osmanlı Devleti’nin yapısını yenilemeyi gerekli gören Sultan II. Mahmud tarafından 1834 yılı itibarıyla, gerek Avrupa hakkında bilgi edinmek, gerekse Osmanlı siyasetini anlatıp, kötü gidişat karşısında Avrupa’dan destek almak amacıyla Paris, Londra ve Viyana gibi önemli merkezlere elçiler gönderilir. Paris’e elçi olarak gönderilen Mustafa Reşid Paşa, Paris’e varır varmaz, oradaki durum hakkında bilgiler içeren raporlar göndermeye başlar. Gönderdiği raporlarda “sivilizasyon” tabirine yer veren Mustafa Reşid Paşa, bu mefhumun Fransa’da çok rağbet gören bir usul olup, “terbiye-i nâs ve icra-yı nizâmat” (insanların eğitimi ve düzenin uygulanması) şeklinde tarif edilebileceğine değinir. Böylelikle Osmanlı aydınları yeni bir kavramla tanışır ve bu kavramı karşılamak üzere yeni bir kelime türetme ihtiyacı duyarlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Baykara, 1990: s. 1-14.

² Şinâsî’nin 1273 (1856) tarihli “*Vezir-i müşarünileyh için*” ifadesiyle Mustafa Reşid Paşa’ya ithaf ettiği kasidesinde medeniyet kavramı şu şekilde yer almaktadır:

“*Aceb midir medeniyet resûlü dense sana*

Vücûd-ı mu’cizin eyler ta’assubu tahzîr” (Şinâsî, 2005: s. 11)

mesini dil hassasiyeti bakımından üzüntüyle karşılar. Hatta üzüntüsünü; “*şu hâlde Tanzimat yıllarında, Avrupalının sivilizasyon dediği şeyin bizdeki umran karşılığı olduğu düşünülebilseydi, yeni bir karşılık aranmayacaktı ve belki de dilimiz medeniyet kavramında olduğu kadar mana kaymalarına maruz kalmayacaktı*” (Okay, 1991: s. 8) ifadeleriyle dile getirir. Bir mekâna yerleşip, orayı yaşanır hâle getirme anlamına gelen “umran” kelimesinin, kök itibarıyla “ömür”den gelmesi münasebetiyle, bir mekâna hayat verme işlevini de ön plana çıkardığını düşündüğünden, son derece manalı bulduğu “umran” sözcüğünün ihmal edilmesini asla kabullenemez.

2. Türk Toplumunun Medeniyete Yüklelediği Manalar

Osmanlı'nın yönünü Batı'ya çevirdiği yıllarda gündeme geldiğinden, medeniyet kavramı mevzubahis olduğunda, çoğu zaman Batı medeniyetinin akıllarda canlandığını (Okay, 2005: s. 20) belirten Orhan Okay, başlangıçta toplumun, Batılılaşma faaliyetleri ile medeniyetin aynı şeylermiş gibi algıladığını ifade eder. Bu nedenle şehir nizamı ve teknik imkânlar söz konusu olduğunda, toplum tarafından baş tacı edilen medeniyetin din, dil, ahlak ve yaşama tarzı söz konusu olduğunda, bütün örf ve adetlere yabancılaşmaya yol açtığı zannedilerek, ötelendiğinin altını çizerek. Diğer bir ifadeyle, hayat standartlarını yükselttiği noktada toplumun medeniyete müspet anlamlar yüklerken, manevi değerlere temas ettiği noktada menfi manalar yüklediğine değinir (Okay, 2013: s. 13). Hatta Avrupa'nın bütün zulüm ve işkence tekniklerini kullanarak, Türk topraklarına saldırıp, işgal ettiği yıllara gelindiğinde, medeniyetin bir canavar olarak tasvir edildiğini vurgular.

Orhan Okay, medeniyete menfi manalar yüklenmesine neden olan unsurların aslında kültüre tekabül ettiğini belirtir. Dolayısıyla bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü duygu, düşünce, dil, sanat ve yaşayış unsurlarını kapsayan kültür ile bu manevi değerlerin dışında tamamen maddi yaşama vasıtalarına karşılık gelen medeniyeti karıştırmamak gerektiğinin altını kalın hatlarla çizer. Bu doğrultuda Batıyla temasların hat safhaya ulaştığı bir dönemde, etkileşimin kaçınılmaz hâle gelmesi sonucu, Batı dünyasında görülen ve ister istemez Osmanlı toplumuna taşınan kültürel unsurlara bağlanma noktasında medeniyetin değil, kendi kültüründen kopmaya meyyal veya istekli bireylerin eleştirilmesi gerektiğine göndermede bulunur.

Durumu derinlemesine tartışmak üzere, bir kırılma noktası olarak gördüğü Batılılaşma faaliyetlerine odaklanan Orhan Okay, Osmanlı tarafından Batı medeniyetinin oldukça geç asırlarda tanınmasını, on yedinci asırda dünyanın en büyük devletini kurmanın ve üstün bir medeniyete sahip olmanın gururuyla, yeni gelişmekte olan bir medeniyete itibar etmeme tavrı olarak değerlendirir. On yedinci asrın sonlarına doğru, 1699 yılında Devlet-i Aliyye için ilk bozgunu ifade eden Kar-

lofça Antlaşması'yla birlikte Batı'nın, Osmanlı milleti için değilse de Osmanlı Devleti için bir kaygı meydana getirmeye başladığını vurgular (Okay, 2005: s. 12). Bu tarihten yirmi yıl kadar sonra, Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin hayret ifadeleriyle kaleme aldığı *Sefaretnâme*'sini ise, Batı medeniyetinin dayandığı temelleri yansıtmasa da dış görünüşüne dair Osmanlı aydınlarını şaşkınlığa sürükleyecek bazı intibalar uyandırması bakımından, Batı medeniyetini tanıma sürecinin önemli bir merhalesi olarak kabul eder.

“Çelebi'nin Sefaretnâme'si, tabiatıyla o medeniyetin dayandığı temelleri değil, dış görünüşü aksettirir. 18. asır Fransasındaki şehirlerin ve sokakların intizamı, bahçe ve ormanların insan eliyle tanzimi, nehir kanalları, mektepler, laboratuvarlar, müzeler, rasathâneler, halı tezgâhlarını tasvir eden elçimiz, bunların her birinin ölçüye, hesaba, ilme bağlı marifetler olduğunu hissettirir. Bir kısmına şaşar, bir kısmına hayran kalır. Bazı şehirlerin, binaların tarifini, tasvirini yaptıktan sonra 'görülmedikçe havsalaya sığdırmak mümkün değildir', 'görülmemiştir', 'anlatılır gibi değildir' gibi hayret ifade eden sözler ilave eder. Bir Osmanlı devlet adamının batı dünyasına ilk bakışları olan bu Sefaretnâme'nin, o devir aydınları üzerindeki tesiri de en az Çelebi Mehmet Efendi kadar olmalıdır” (Okay, 1998: s. 46)

Batı medeniyetinin Osmanlı üzerindeki bu ilk tesirinin ardından, Avrupa'nın gerek askerî, gerekse teknik sahada üstünlüğü karşısında kederlenmek suretiyle, devletin ıslahı lüzumuna samimiyetle inanmış bir hükümdar olarak değerlendirdiği Üçüncü Selim'in etrafındaki idarecilerden sürekli yeni görüşler, raporlar ve ıslahat layihaları istemesine bilhassa dikkat çeker. Üçüncü Selim'den sonraki Osmanlı Sultanları İkinci Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz ve İkinci Abdülhamid'in hükümdarlık dönemlerini, Batı medeniyeti ile karşılaşan Osmanlı'nın Batı karşısındaki davranışlarını aksettiren devirler olarak değerlendirir (Okay, 2005: s. 14-15). Orhan Okay, Kanun-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e geçilmesini, Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilan edilmesini, Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması ve Meşrutiyet formüllerinin denenmesini de yine bu davranışların çeşitli tezahürleri olarak görür.

Orhan Okay, Batı medeniyeti ile ilk temaslar için, yapılan savaşların yanı sıra, ticaret yoluyla oldukça sınırlı düzeyde kalan bazı etkileşimlerin de yaşanmış olduğunu göz ardı etmeksizin, sosyal mevzularda önce ve sonrayı keskin şekilde ayırabilecek tam bir başlangıç tarihi tespit etmenin zorluğunu belirtir (Dündar, 1998: s. 130-131). Ancak bazı değerlendirmelerde bulunabilmek için de belli bir tarihin saptanması gerektiğine işaret eder. Bu doğrultuda Osmanlı'nın Batılılaşma faaliyetleri için dönüm noktası olarak, Batı'nın kendini bir güç olarak hissettirmeye başla-

dığı tarihten yola çıkmayı uygun bulur. Böylelikle Batı medeniyeti ile ilk temasların tarihini on yedinci yüzyılın sonlarına kadar götürmesine rağmen, Batı medeniyetinin dayandığı temellerin Osmanlı aydınları tarafından tanınmaya başlanmasının miladı olarak, Tanzimat Fermanı'nı kabul eder ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarında başlayan tercüme faaliyetlerine odaklanır.

“Eski Yunan medeniyetinin oluşundan başlayarak İskenderiye, Bağdat gibi ilim merkezlerinin teşekkülüne ve Rönesans'a kadar bütün büyük uyuşma ve değişme hadiselerinin içinde tercümenin rolü çok büyük olmuştur. Fertler arasında komünikasyon (iletişim) yoluyla gelişen ve zenginleşen bilgiler gibi, toplumlar arasında da medeniyet ve kültür komünikasyonunu temin eden vasıta tercümedir” (Okay, 1998: s. 47)

Orhan Okay, tercümenin medeniyetler arası iletişimde üstlendiği fonksiyonu somut şekilde göstermek ve yarım asırdan biraz fazla süre içerisinde değişen dengeleri belirginleştirmek üzere, on sekizinci asrın sonlarına doğru, devrin reisü'l-küttâbı Atıf Efendi'nin padişah Üçüncü Selim'e taktim ettiği *Muvazene-i Politike* (Siyasi Denge) adlı rapora değinir. Raporda Akif efendinin Fransız İhtilali'nden bahsederken kullandığı *“Ruso ve Volter isimli meşhur zındıkların eserleriyle husûle gelmiş bir fısık u fücur cümbüşü”* ifadesine özellikle dikkat çeker. Tanzimat'ın ilanından sonra, diğer dir ifadeyle 19. asrın ortalarından itibaren başlayan Batı'dan tercüme faaliyetlerinin ilkinde ise, Münif Paşa'nın Fransızcadan çevirdiği *Muhaverat-ı Hikemiyye* (Felsefi Diyaloglar) adlı eseri üzerinde durur. Münif Paşa'nın mevzubahis tercümeyle Voltaire, Fenelon ve Fontenel'den hikmet edinme beklentisiyle gerçekleştirdiğine değinir. Dolayısıyla henüz on sekizinci yüzyılın sonlarına kadarki süreçte bir zındık olarak değerlendirilen Voltaire'den on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren hikmet beklenmeye başladığını gözler önüne serer (Okay, 1998: s. 48). İbret, ahlak ve terbiye gayesi ön planda tutularak Batı'dan yapılan ilk tercümelemlerin Türk okuruna Batı medeniyeti hakkında ne kadar fikir verdiğini kestirebilmenin oldukça zor olduğunu dile getiren Orhan Okay, bu tercümelemlerin halk tarafından yoğun ilgi görmesini Avrupa'nın uğraştığı meselelere dair bir *“tecessüs uyanışı”* olarak değerlendirir.

“Başlangıcı böyle olan Osmanlı modernleşmesi 1839'u takip eden yıllardan itibaren yönetim, askerlik, maliye, adliye, eğitim gibi alanlarda arka arkaya birtakım reform hareketlerine yol açmıştır. Buna paralel olarak resim, musiki, mimarî gibi güzel sanatlarda, fikir ve felsefe alanlarında ve bunların yansıdığı edebî eserlerde de değişme ve yenileşme alâmetleri belirmeye başlar. Hattâ denilebilir ki bu yüzyılın yenileşmekte olan düşünce hayatını, kendilerini ilmi çalışmalara, felse-

feye ve fikir meselelerine adanmış kişiler değil, daha çok edebiyatçılar yürütmüştür. Tanzimat dönemi şair ve yazarları Batı'dan gelen sosyal ve felsefi konulara ilgi duymuşlar, bunları fikir yazılarında olduğu kadar roman, hikâye, tiyatro ve şiirlerinde de kullanmışlardır. Ancak bu konuları belirli ve sistematik ekollere, doktrinlere bağlamak mümkün değildir. Devrin yazarlarının Batı düşünce akımlarıyla, pek de bilinçli olmayarak rastladıkları ve aktarabildikleri kadar ilgilendikleri anlaşıl-maktadır” (Okay, 2011: s. 80-81)

Batı'dan gelen sosyal ve felsefi konuların, kendilerini fikir sistemlerine adanmış mütefekkirler yerine dönemin edebî şahsiyetleri tarafından ele alınması nedeniyle, Batı medeniyetinin tesirlerini edebî eserlerde aramanın daha doğru olacağına kanaat getiren Orhan Okay, Batılılaşma hususiyetlerini taşıyan ilk eserlerden itibaren kullanılan dil konusunda da önemli değişiklikler meydana geldiğini belirtir. Dil mevzuunda yaşanan tavır değişikliğini göstermek üzere, hükümdarın halkına seslendiği Tanzimat Fermanı'nda elit bir dil kullanmak yerine, umuma hitap eden bir dil kullanılmayı tercih etmesini dikkate değer bulmakla kalmaz, böylelikle saray ile halk arasındaki mesafenin kapanmaya başladığının altını çizer (Okay, 1998: s. 49).

Orhan Okay, dilin sadeleşmesinde ikinci ve belki de daha mühim bir sebep olarak gazetelere işaret eder (Okay, 2005: s. 58-59). Kitapların satıcı raflarında uzun müddet müşteri bekleme durumuna karşılık, Batı'dan yapılan tercümelemlerle birlikte bazen adapte, bazen taklit, bazen de millî ve mahallî unsurlarla yeni bir sentez hâline gelmiş edebî eserlerin tefrikasına imkân veren ve gün içerisinde satılıp tükenmesi hedeflenen gazetelerin dilde sadeleşme mevzuunda önemli bir rol üstlendiğine değinir (Okay, 1998: s. 49). Zira kitapların aksine, halk tarafından yoğun ilgi gören dönemin gazetelerinde normal olarak, “*umum halkın kolayca anlayabileceği*” (Okay, 1992: s. 170) bir dil oluşturma gayretiyle karşılaşıldığının altını çizer.

Orhan Okay, dilin değişmesi hususunda, Batı'dan yapılan tercümelemler esnasında karşılaşılan yeni terimlerin yanı sıra, Osmanlı'da değişmekte olan hukuk, siyaset, eğitim ve maarif alanlarıyla ilgili sosyal ve teknik bazı kavramlara karşılık bulma veya kavramların Batı orijinli hâllerini kullanma tavrının da dil üzerindeki tesirlerini göz ardı etmez. Bilhassa Batılılaşma sevdasıyla kendi kültürlerinden kopup, Avrupa'nın örf ve adetlerini yaşam tarzı hâline getirmeye çalışan, Avrupa salon adab-ı muâşeretine özenen tiplerin Fransızca tabirlerle karışık konuşmaları nedeniyle roman ve tiyatrolarda tenkit edildiklerine değinerek, bu tipleri birer “*tatlı su frengi*” olarak nitelendirir (Okay, 1998: s. 49).

Batılılaşma faaliyetleriyle birlikte sosyal hayatta en çok değişime uğrayan müesseselerin başında aile kurumunun geldiğini düşünen Orhan Okay, edebî eserlerden takip ettiği aile kurumunu ise, yanlış veya görmeden evlenmeler, bedbaht çiftler, aile baskısıyla kurulmuş yasak aşklar gibi meseleler üzerinden ele alır. Mevzubahis problemler aracılığıyla kadına dair farklı bir dikkat geliştirilmesi gerektiğine de değinir. Kadının evlenmesi, aile içindeki hürriyeti, eşitliği, eğitimi, düşüşü, yükselişi ve meslek sahibi olamayışını sosyal bir problem olarak görür (Okay, 2005: s. 81-83). Ayrıca Batı toplumuna mahsus bir mesele olarak, ağır hizmetlerde istihdam edilen kölelerle karıştırılmamak suretiyle, sadece aile merkezli değil, aynı zamanda kadın merkezli bir diğer mevzu olarak da köleliğin toplumdan edebî eserlere yansıdığına işaret eder.

“Batı’da, 19. asırda bile Amerika’da, her türlü zulüm altında gücünün üstünde çalıştırılan kölelere kıyasla, Osmanlı toplumunda nihayet ev hizmetlerinde kullanılan, hatta daha sonra evlendirilip hürriyetine kavuşturulan, çok defa evde çocuklar üzerinde bir akraba kadar otorite kurabilen köle ve câriyeler, kendi tiplerinin muhakkak ki daha mesut tipleridir. Tanzimat romanında ise esaret, daha çok romantik ve melânkolik bir tema olarak görünür. Efendi ile câriye arasında tek taraflı kalmaya mahkûm bir aşk, esirlerin uzak ve meçhûl vatanlarına karşı duydukları nostalji ve kaderlerine karşı isyan gibi” (Okay, 2005: s. 84-85)

Batı düşünce sistemlerinin tesiriyle dinî duygu ve düşünce alanında da çeşitli değişiklikler meydana geldiğini vurgulayan Orhan Okay, bilhassa Rasyonalist, Pozitivist ve Materyalist akımların bir bütün hâlinde tanınmasalar dahi, Osmanlı mütefekkirleri üzerinde dinî akideleri sarsacak kadar etkili oldukları üzerinde durur. Dinî akidelerle birleşen bu fikirlerin kişiyi, bizzat kendi inancını kendi şahsında tecrübe etmeye sevk ettiğini belirterek, böylesi bir tecrübe sonucunda inanma, şüphe, tereddüt ve reddetme tavırlarının açığa çıktığına kanaat getirir. Modernleşmeyle beraber gündeme gelen inanç krizlerine bir diğer sebep olarak, özellikle harbiye ve tıbbiye gibi Avrupalı hocaların ders verdikleri, Avrupa’da basılmış kitapların daha kolay girebildiği yüksekokulları görür (Okay, 2011: s. 81). Mevzubahis okullarda Türk gençlerinin Batı kaynaklı fikirlerle kolayca karşılaşmalarının yanı sıra, bu fikirlerden bilinçli veya bilinçsiz olarak etkilendiklerine dikkat çeken Orhan Okay, bu noktada da eğitim sistemi veya medeniyeti suçlamaksızın, sorumluluğu fertlere yükler. Ayrıca hatıra veya günlük tutma geleneğinin toplumda yaygın olmaması, dönem itibarıyla yayınların ihtiyatlı hatta sansürlü olması ve sosyal hafızada tutul-

mak istenmeyen bir mevzu olması nedeniyle inanç krizlerine dair yeterli ve kesin bilgi elde etmenin zorluğuna da değinir.

“Bu belirsizlik sebebiyle, ancak yazıların çekingen satırları arasında, dönem hakkında şu ihtiyatlı kanaatte bulunulabilir: Batı’nın sistematik değil, fakat bir yığın hâlinde Türkiye’ye ulaşan felsefi bilgileri, fertte klasik daha doğrusu nassî: dogmatik bilgilerin sınırlarını aşarak, inançları birtakım psikolojik ve akli denemelere zorlamış olabilir. Yani fert, inancını geleneksel bilginin dışında kendi aklının süzgecinden geçirmek, Descartes gibi reddedip yeniden bulmak, kendi iç dünyasında inancıyla hesaplaşmak istemiştir” (Okay, 2011: s. 81)

Orhan Okay, Batılılaşma faaliyetiyle gündeme gelen kültürel değişmeyi değerlendirdikten sonra, yaşanan modernleşme sürecinde Islahat Fermanı da dâhil olmak üzere, Tanzimat Dönemi’ndeki pek çok yazar tarafından Batılı devletlerden söz edilirken *“millet-i mütemeddine: medeni devletler”* tabirinin kullanılmasını dikkatinden kaçırmaz (Okay, 2005: s. 19). Bu duruma mukabil bir İslam veya Osmanlı medeniyetinin de var olduğunun devrin mütefekkirlerince düşünülmemesini anlamlandıramaz. Bunun üzerine, Osmanlı mütefekkirleri için bir kutup yıldızı hâlini alan Batı medeniyeti ile Doğu medeniyeti arasında hemen her konuda fikir beyan edip, milletini uyaran Ahmed Midhat Efendi’nin, Batı medeniyeti karşısında adeta pazarlık edercesine beğendiği, benimsediği yahut reddettiği mevzulardan yola çıkarak, iki medeniyeti birbiriyle karşılaştırmayı amaçlar.

Osmanlı Devleti’nin Batı’yla kıyaslandığında, geriye düşmüş olmasının Ahmed Midhat Efendi tarafından bir vakıa olarak ele alındığını belirten Orhan Okay, yine Ahmet Midhat Efendi’den edindiği, Osmanlı’nın istila devrinde ilim ve teknik bakımından Batı’dan üstün olmasına rağmen, manasız bir kanaat ve istiğna duygusuyla bu üstünlüğünü kaybetmiş olduğuna dair tespiti katılır (Okay, 2008: s. 32-34). Dolayısıyla bir kavmin geri kalmasına sebep olan unsurların başında terakki ihtirasının kaybedilmesinin geldiğini vurgular. Ahmet Midhat Efendi’nin eserlerinden yola çıkan Orhan Okay, Batı medeniyeti ile mukayese edildiği vakit, Osmanlı’nın yaşadığı güçlüklerin sadece Osmanlı’ya mahsus bir hâlde kalmadığını tespit eder. Balkan ve diğer Doğu milletlerinin de, eski ile yeni mücadelesinde tereddüt ve bocalamalar yaşadıklarını, kendi geleneklerine mahsus şöhretlerini devam ettirmelerine rağmen, devrin ilmi ve fikri terakkisine ayak uyduramadıklarını da gün yüzüne çıkarır (Okay, 2008: s. 35-41).

Orhan Okay, Doğu medeniyetinin Batı algısı mevzuunda ise, gerek Avrupa’nın kitaplardan okunması, gerek gezginlerin, azınlıkların yahut Batı’ya özenen Türklerin İstanbul bilhassa da Beyoğlu’nda yaşadıkları Avrupaî hayatın gözlem-

lenmesi, gerekse gezi veya eğitim görmek üzere Türklerin Avrupa'ya gitmesi sonucu Batı'nın tanınmasına dair üç metottan söz eder. Her üç metot aracılığıyla da sadece Batı yaşantısındaki serbestliğin ön plana çıkarılmasının Avrupa'yı methedenlerin de zemmedenlerin de oradaki serbest hayatla ilgilenmelerine sebebiyet verdiği üzerinde durur (Okay, 2008: s. 41-43). Bu duruma mukabil Batılı gözıyla Doğu'ya dair değerlendirmelerin de oldukça büyük hatalar barındırdığını eserlerine taşıyan Ahmed Midhat Efendi'den hareketle, genel olarak bütün Avrupalılar nazarında şarklı tabirinin Uzak Doğu'dan Ön Asya'ya kadar çeşitli kavimlerin hepsini ihtiva ettiğini belirtmekle kalmaz, bu kavimlerin birbirlerinden farksız görüldüklerini dile getirir. Doğu milletlerine dair bahsi geçen yanılının yanı sıra, Türk ırkının anadan doğma kayıtsız ve barbar olarak nitelendirildiğinin de ihmal edilmemesi gereken bir mevzu olarak görür (Okay, 2008: s. 45-48).

Doğu ve Batı medeniyetlerinin karşılıklı olarak birbirlerini anlayamadıklarına veya birbirleriyle ilgili sathi ve yanlış hükümler verdiklerine kanaat getiren Orhan Okay, bu karşılaştırmalar neticesinde sadece Ahmet Midhat Efendi tarafından değil, dönemin pek çok mütefekkeri tarafından düşünülen yahut idealize edilen bir senteze işaret eder. Bu sentezde her iki medeniyetin de maddi ve manevî yönlerinin olduğuna dikkat çekerek, Doğu medeniyetinin ferdi ve sosyal ahlak üzerine ziyadesiyle eğildiği, fakat son birkaç asırda da olsa, maddi terakkiyi ihmal ettiği üzerindeki ortak görüşü belirtir. Batı medeniyetinin ise maddi boyutta inanılmaz derecede tekâmül gösterirken, ahlaken çöküntüye uğradığı kanaatini dikkatlere sunar ve bu hâlde müstakbel bir medeniyet meydana getirebilmek için Batı'nın maddi, Doğu'nun da manevi terakkisini birleştirmekten doğacak bir sentez fikrinin Batılılaşma süreci boyunca, hemen her zaman zihinleri meşgul ettiğini vurgular (Dündar, 1998: s. 134).

3. Medeniyette Kaynak-Mansap Meselesi

Orhan Okay, medeniyetin bir terim olarak ortaya çıktığı Tanzimat yılları ve bu yıllardan itibaren ortaya çıkan Batılılaşma faaliyetleri ekseninde sınırlandırmadığı Türk medeniyetini, çok daha geniş bir coğrafya ve tarih ekseninde ele almayı doğru bulur. Genel çerçevede medeniyet kavramını zaman ve mekânda devamlılığı temsil etmesi bakımından nehirlere benzeterek, bir nehrin varlık arz edebilmesi için tarihi ve coğrafyası içinde sürekli bir akış sergilemesi gerektiğine dikkat çeker. Bu doğrultuda her nehrin kaynağı belli olduğu gibi, medeniyetlerin de kaynaklarının bilindiği, ancak yataklarının beşerî temaslarla çeşitli değişikliklere uğrayabileceğini belirtir. Dolayısıyla Batı medeniyetiyle temas hâline geçinceye kadar, kaynağı Orta Asya olmak üzere, Ön Asya ve Avrupa'ya doğru bir akış sergileyen Türk medeniyetinin akış esnasında İslam medeniyeti dairesiyle kesişmesini kader kabilinden bir

mansap değişikliği olarak değerlendirir. Batı medeniyetine açılmanın yanı sıra siyasi rejimler aracılığıyla Türk medeniyetinin yaşadığı değişimleri ise, beşerî tanzimler olarak değerlendirir.

“Bir nehir hem tarihi hem de coğrafyası içinde bir varlıktır. Bu nehrin kaynağı veya kaynakları bilinir ve değişmez. Ama yatağı değişir, mansabı yani döküldüğü yer değişebilir. Bu değişme ya tabii hadiselerle veya baraj, kanal vs. gibi insan eliyle olur. Şimdi bu benzetmeyi milletimiz için düşünürsek, Orta Asya’dan Ön Asya’ya ve Avrupa’ya yayılışımız, topyekûn İslamiyet’i kabul edişimiz, tabii yahut kader diyeceğimiz yatağın-mansabın değişmesi hadiseleridir. Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet gibi çok defa rejimlere bağlı hadiseler ise insan eliyle yapılan ıslah ve tanzim hareketleridir” (Korkmaz, 1998: s. 179)

Böylesi bir akış esnasında çeşitli medeniyetlerin birbirleriyle kesişmeleri yahut temas etmeleri hâlinde pek çok değişim, etkileşim ve kayıplar yaşamasına rağmen, bir medeniyetin temel unsurlarını koruyabilmesini ise, çeşitli milletlere ait millî şuuraltının tesiriyle açığa çıkan bir muhafaza tavrından kaynaklandığına inanır.

“Her iki hâlde de değişmeyen ve bizi biz yapan bir şey vardır: Nehrin asıl kaynağının aynı oluşu. İşte zaman zaman birçok değişme ve kayıplara rağmen varlığımızı bu kaynakların varlığına ve milletimizin âdeta şuuraltından gelen bir sağduyu davranışı ile temel değerleri muhafaza edişine borçluyuz” (Korkmaz, 1998: s. 180)

Küçük Asya’nın coğrafya, tarih, medeniyet ve kültür alanları bakımından Doğu ve Batı dünyası arasında kaldığını belirten Orhan Okay, bugünkü tabiriyle Avrupa ve Amerika kast edilmesine rağmen, Türk medeniyeti için bilhassa iki asırdan bu yana çok mühim bir problem teşkil eden Batı’nın tamamıyla Avrupa’dan ibaret görüldüğünü vurgular (Okay, 1998: s. 45). Bu bakımdan Asya ile Avrupa’yı mukayese ederek, Asya’ya nazaran Avrupa’nın birkaç istisna haricinde ırk, din ve kültür açısından birbirine yakın kaynaklarla beslenen milletlerden meydana geldiğine dikkat çeker. Dolayısıyla Asya kıtasını temsil eden Doğu için tek bir medeniyetin varlığından bahsedilmezken, Batı dünyası için ortak bir medeniyetin söz konusu olduğunu ifade eder. Batı medeniyetinin teşekkülünde felsefe ve ahlak açısından Hristiyanlık, sanat ve kültür bakımından da Greko-Latin dairesi olmak üzere iki temel kaynak belirler. Bu kaynakların asıl itibarıyla Doğu kökenli olmalarına rağmen, Batı dünyasının Rönesans gibi büyük bir kültür hareketiyle mevzubahis kaynaklardan istifade ederek, kendine mahsus bir medeniyet kurmayı başardığını vurgular.

“Asya ile kıyaslandığında, Avrupa daha çok bütünlük gösteren bir kitle manzarasındadır. Pek az istisnâsıyla ırk, din ve kültür olarak aynı veya yakın kaynaktan doğan bir milletler topluluğudur. Bu sebepten, doğu için kullanmakta güçlük çektiğimiz tek bir medeniyet tabirini batı için daha rahat söyleyebiliriz. Çünkü bir bütün olarak batı medeniyeti bir vâkıadır. Bu medeniyet iki kaynaktan beslenmiştir. Dünya görüşünü, felsefesini ve ahlâkını hristiyanlıktan, sanat ve kültürünü de greko-lâtin dairesinden almıştır. Gerçi bu kaynakların da orijininde doğu vardır. Gelişme alanını Avrupa’da bulan hristiyanlık, bütün büyük dinler gibi doğuda zuhur etmiştir. Avrupalıların yakın zamana kadar Yunan mucizesi dedikleri Grek medeniyetinin ilk kaynakları Mısır’a ve daha geriye doğru Sümer medeniyetine kadar uzanır. Fakat yine de, adına Rönesans denilen büyük fikir, kültür ve sanat hamlesiyle Avrupa, kendi medeniyetini kurmuştur.” (Okay, 1998: s. 45)

Batı medeniyetinde yaşanan Rönesans’ın ardından Avrupa’nın teknik mevzularda da büyük bir gelişme kaydettiğini göz ardı etmeyen Orhan Okay, Rönesans’ın beraberinde getirdiği ileri bir düşünce uyanıklığının tesiriyle, Avrupa milletlerinin Asya’da, Afrika’da, hatta Amerika topraklarında keşfettikleri zengin sömürge kaynaklarını kendi ülkelerine akıtma çaba ve faaliyetlerine dikkat çeker (Okay, 1998: s. 45-46). Batı medeniyeti karşısında Türk milleti ve medeniyetini tarihî, coğrafi ve kültürel nitelikleri bakımından tasvir ederken de Türk ırkını Doğu medeniyeti dairesinde değerlendirmeyi uygun bularak, bilhassa Asyalı, Türk ve Müslüman kimliklerini ön plana çıkarmaya çalışır. Bu tavrıyla Türk milletini diğer medeniyetlere mensup insanoğlunun ilim, kültür ve sanat bakımından hangi seviyelere ulaştıklarını bilmeye ve onlardan lüzumu kadar yararlanmaya teşvik ederken, Türk medeniyetinin kendine mahsus karakterinin de muhafaza etmeye yönlendirir.

“Biz doğuluyuz, Asyalı’yız, Müslüman’ız ve Türk’üz. Bu saydığım tarihî, coğrafi ve kültürel vasıflarımızın yapımızda ayrı ayrı yerleri vardır. Fakat tıpkı mü’minin kaybolmuş malı sayılan ilmi, her yerde araması gibi, medeniyet, san’at ve kültür eserleri de vazgeçemeyeceğimiz kadar bilmemiz, faydalanmamız, en azından tanımamız ve yabancı kalmamız gereken şeylerdir. Dilimiz nasıl bütünüyle, sistemiyle Türkçe olduğu hâlde tarihimiz boyunca çeşitli şekillerde temasımız olan dillerden bir yığın kelime almışsa, kültürümüz de hem kendi aslı karakterini bozmayacak, hem de beşeriyetin ulaştığı değerleri tanıyacak, eleştirecek, reddedecek veya benimseyecektir. Bu hususta taassuba gerek olmadığı kanaatindeyim.” (Korkmaz, 1998: s. 180)

Medeniyet mevzuunda taassubu faydalı ve doğru bir tutum olarak değerlendirilmeyen Orhan Okay, her medeniyetin maddi yaşama vasıtaları noktasında bir başka medeniyetten istifade etmesinde herhangi bir mahzur görmez. Hatta medeniyetin manevi değerlere zarar verdiği düşüncesine de katılmaz. Millî kimliğini korumak isteyen toplumların medeniyete sırt çevirmeksizin veya medeniyeti suçlamaksızın, karşılaştığı durumları eleştiri süzgecinden geçirmeleri gerektiğinin altını kalın hatlarla çizer.

Sonuç

Orhan Okay, insanlık tarihi boyunca, tıpkı canlı bir organizma gibi büyüyüp gelişen, insan var olduğu müddetçe de gelişmeye devam edecek olan bir unsur olarak değerlendirdiği medeniyetin inşası noktasında hayata, donuklaştırılıp gelecek nesillere aktarılması noktasında ise kitaplara işaret eder. Bir terim olarak on dokuzyuncu asır itibarıyla Türk düşünce hayatında yer edinen ve zihinleri meşgul eden medeniyet mefhumunun sıkça tartışıldığına dikkat çeker. Osmanlı'nın Batılılaşma faaliyetlerini hat safhaya ulaştırdığı bir dönemde gündeme geldiğinden, medeniyetin genellikle Batılılaşma faaliyetiyle özdeşleştirildiğini vurgular. Dolayısıyla bir toplumun manevi değerler toplamını ifade eden millî kültüre zarar verdiği düşünülerek, toplum tarafından medeniyete menfi bir bakış açısı geliştirildiğine değinir. Ancak medeniyetin aslında Batılılaşma anlamına gelmediğini beyan ederek, yaşanan kavram kargaşasını bertaraf etmeye çalışır. Ayrıca yine toplum tarafından medeniyet başlığı altında ele alınan pek çok unsurun aslında kültüre tekabül ettiğini belirterek, kültür ile medeniyetin de ayırt edilmesini gerekli görür.

Evrensel boyuttaki maddi yaşama vasıtaları ile yerel boyuttaki manevi değerler arasında ayırım yapmak suretiyle medeniyet ile kültürü birbirinden ayıran Orhan Okay, milletin yaşam standartlarını yükseltecek nitelikteki unsurları medeniyet, millî düzeydeki manevi unsurları ise kültür olarak değerlendirir. Bu denklem içerisinde Batılılaşmanın da kültür değişmesini ifade ettiğini dile getirir. Bu doğrultuda medenileşmenin millî kültüre zarar vermeyeceğinin altını kalın hatlarla çizerek, kültürün zarar görmesine medeniyetin değil, bireylerin sebep olduğunu vurgular. Zira fertlerin kendi kültürlerini ötelemek veya terk etmek pahasına, karşılaştıkları yeni ve kendilerine son derece yabancı kültürlere ait yaşam tarzlarını benimsemelerini, bireysel boyutta bir tercih meselesi olarak görür.

Medeniyet denildiğinde sadece Batı medeniyetinin akıllara gelmesini de doğru bulmayan Orhan Okay, Doğu medeniyeti veya İslam medeniyeti gibi farklı medeniyet dairelerinin de var olduğuna bilhassa dikkat çeker. Buna ilaveten bir medeniyetin nehir misali belli bir tarih ve coğrafya dâhilinde doğup büyüdüğünü belirterek, o medeniyetin tıpkı bir nehrin ıslah edilmesi gibi, doğduğu yerin değişti-

rilmesi mümkün olmamasına rağmen, aktığı ve akacağı yatağın, hatta döküleceği noktanın beşeri müdahalelerle değiştirilebileceğine kanaat getirir. Bu bakımdan Türk medeniyetinin Orta Asya'dan Ön Asya'ya ve oradan da Avrupa'ya doğru akış sergilemiş olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Türk medeniyetinin özünü Doğulu, Asyalı, Türk ve Müslüman kimliklerinin şekillendirdiğini bilhassa vurgular.

Kaynakça

- Baykara, Tuncer. (1990). "Medeniyet Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5(1), s. 1-14.
- Dündar, Mahmut. (1998). "Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi Üzerine". *Konuşmalar*. (s. 130-134). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Ramazan. "Doç. Dr. Orhan Okay ile Mülakat: Millî Kaynaklara Yönelme". *Konuşmalar*. (s. 178-181). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okay, Orhan. (1992). "Batılılaşma-V. Edebiyat". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, s. 167-171. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okay, Orhan. (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, Orhan. (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Okay, Orhan. (2011). *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, Orhan. (2013). *Kâğıt Medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, Orhan. (1991). *Kültür ve Edebiyatımızdan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okay, Orhan. (1998). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şinâsî. (2005). *Bütün Eserleri*. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin (Haz.). Ankara: Ekin Kitabevi.